

Dzsúdzsucu és dzsúdó

Japán sportszavak magyar és nemzetközi vonatkozásairól

1. Az elmúlt másfél évszázadban rengeteg idegen — elsősorban angol — szó került a japán szókészletbe. Ezt megelőzően még ennél összehasonlíthatatlanul több kínai szó áramlott be a japán szókincsbe. Ehhez képest szembetűnően kevés japán szót vettek át közvetlenül vagy közvetve a világ különböző nyelvei — a japán nyelvvel szomszédságban lévő nyelvek kivételével —, ami bizonyára Japánnak a világtörténelemben játszott szerepének is köszönhető. Néhány angol—japán nagyszótár, amelyek Japánban elsősorban a japán ajkúak számára készültek, nem szerepelteti címszóként sem a *jūdō* (dzsúdó), sem pedig a *jūjutsu* (dzsúdzsucu) angol megfelelőjét (Shogakukan Random House English-Japanese Dictionary. Tokió, 1973.; Kenkyusha's English-Japanese Dictionary for the General Reader. Tokió, 1984.), ami nem azt jelenti, hogy az angolban nem váltak jövevényszavakká. A japán szótárszerkesztők vagy nem figyelmesen, vagy pedig nem tárgyszerűen jártak el, és az utóbbi okát feltehetőleg a lélektanilag magyarázható — anyanyelvükkel, a japán nyelvvel szembeni — negatív hozzáállásukkal lehet összefüggésbe

hozni. Ezzel szemben feltűnő, és alapos okfejtésre késztet az, hogy az amerikai angol szótárak a japán *jūjutsu* szó angol megfelelőjeként a következő négyféle betűképet szerepeltetik: *jiujitsu*, *jiujutsu*, *jujitsu*, *jujutsu*, és önálló szócikk az utolsó előttinél található (The American Heritage Dictionary. Second College Edition. Boston, 1982.; Webster's New World Dictionary of American English. 3. kiad. New York, 1988.; Random House Webster's College Dictionary. New York, 1994.; Random House Compact Unabridged Dictionary. Special Second Edition. New York, 1996. L. még: The New Collins Concise English Dictionary. London — Glasgow, 1982.; The New Oxford American Dictionary. Oxford, 2001.; Kenkyusha's New English—Japanese Dictionary. 5. kiad. Tokió, 1980.). A „Concise Oxford Dictionary” 10. kiadása (Oxford, 1999., szerk. JUDY PEARSALL) kötőjellel ellátva a *ju-jitsu*-t önálló szócikként, a *jiu-jitsu*-t és a *ju-jutsu*-t pedig utaló címszóként említi. Néhány évvel ezelőtt megjelent Japánban az „Idegen nyelvekbe került japán szavak lexikona” című könyv (szerk. KATŌ HIDETOSHI — KUMAKURA ISAO, Gaikokugo ni natta nihongo no jiten. Tokió, 1999.; l. még TOSHIE M. EVANS, A Dictionary of Japanese Loanwords. Westport, 1997. 66—7. Jelen pillanatban sajnos nem hozzáférhető a következő kiadvány: GARLAND CANNON, The Japanese Contributions to the English Language. Wiesbaden, 1996.), amely mindössze 50 ilyen szóval foglalkozik azt célul tűzve, hogy egy-egy szó eredetéről szóljon, és vizsgálat alá vesse, hogy milyen körülmények között kerültek az idegen nyelvekbe, és most hogyan használják őket. Köztük szerepel a *jūdō* szó is, amelyről INOUE SHUN azt írja, hogy a *jūjutsu* szó a XX. század elején jelenik meg a külföldi szótárakban, és a *jūdō* elterjedésével először a *jūjutsu* szó vált ismertté, majd az 1930-as években a *jūdō* vált nemzetközileg ismertté a *jūjutsu*-tól való megkülönböztetéssel (INOUE, *Jūdō* i. m. 98). Jelen írásunkban a *jūdō* 柔道 szót is és a *jūjutsu* 柔術 szót is vizsgálat alá vesszük, különös tekintettel a latin betűs átírásaik kérdésére, amelyre INOUE nem tér ki, és majd rátérünk a dzsúdó magyar vonatkozásaira, amely sportág 1964-től férfi, 1992-től pedig női olimpiai versenyszám lett.

Amikor egy latin betűs írást nem használó nyelv egy szava átkerül egy latin írást alkalmazó nyelvbe, ez természetesen az adott szó latin betűkre való — néha többféle és következtelen — átültetésével jár. Ha az átadó nyelvnek már van egységes latin betűs átírási rendszere, egyszerű és kényelmes megoldásként kínálkozik az, hogy az átvevő nyelv ezt átvegye, egyes betűket esetleg kicserélve a saját ábécéjének megfelelő hangértékű betűkkel. Írásunk e kérdés szerény kis esettanulmányának is tekinthető. (NB. A japán nyelvi adatok — ha külön nem jelezzük — a *Hyōjunshiki* [standard stílusú] átírási rendszer szerint, azaz az ún. *shūsei Hebonshiki* [módosított Hepburn-stílusú] átírásban — a kúpos ékezet helyett vízszintessel — szerepelnek dőlt betűvel, a személynevek pedig álló betűvel, és utána — ha szükséges — a magyaros átírási alak áll. Nem japánul íródott — latin betűs — szavak természetesen eredeti alakban állnak, dőlt betűvel.)

Mielőtt sort kerítünk a kérdésre, röviden szólnunk kell a dzsúdó kialakulásának történetéről és a dzsúdózsucival való viszonyáról. A dzsúdózsucu a csatatéren vívott küzdelemhez szükséges fogásokból nőtt ki, és az Edo-korban pusztán kézzel vagy rövid kis fegyverrel való támadásból és védekezésből álló harcművészetként gyakorolták. A dzsúdó pedig Kanō Jigorō (Kanó Dzsigoró 1860—1938) nevéhez fűződik, aki a különböző dzsúdózsucu irányzatokat képviselő mesterek vezetése mellett tanult, sokféle fogást tanulmányozva. Kanō a dzsúdózsucut felújítva, átalakítva és legjobb elemeit kiválasztva ennek modern karaktert adott, és ezt dzsúdónak elnevezvén 1882-ben Tokióban létrehozott egy dzsúdóiskolát, a *Kōdōkant*. Bár a dzsúdónak ekkor még további módszertani fejlesztésre volt szüksége, nemsokára már sikerült túlszárnyalnia a dzsúdózsucut (l. részletesen Kanō Jigorō chosaku shū = K. J. művei. 3. kötet. Tokió, 1983.; MARUYAMA SANZŌ, Nihon jūdō shi = A japán dzsúdó története. Tokió, 1942.; OIMATSU SHIN'ICHI, Jūdō hyakunen =

A dzsúdó száz éve. Tokió, 1966.: INOUE SHUN, *The Invention of the Martial Arts*. Kanō Jigorō and Kōdōkan Judo. In: STEPHEN VLASTOS szerk., *Mirror of Modernity. Invented Traditions of Modern Japan*. Berkeley — Los Angeles — London, 1998. 163—73), mely név azonban — ahogy látni fogjuk — a köznyelvben továbbra is a dzsúdót magában foglaló elnevezésként volt használatos. Japánban így kezdetben a dzsúdót azonosnak tartották a dzsúdzsucuval, nem tettek különbséget köztük, vagy összekeverték a kettőt, és ez még ma is részben érvényes lehet külföldön.

2. Az, hogy egy japán eredetű szó az idegen nyelvekben milyen betűképet mutat, nyilván összefügg azzal is, hogyan írták át latin betűkkel ezt a japánok és a Japánban élő külföldiek. A Meidzsi-kori Japán Nagy-Britanniával és Amerikával való kapcsolataira tekintettel indokoltnak tartjuk elsősorban az angol nyelv legnagyobb szótárát segítségül hívni. Az Oxford English Dictionary (2. ed. 1989. 8: 298) *judo* szócikke így kezdődik: „Also formerly *jiudo*, *ju-do*”. A szó első előfordulásául a következő adatot idézi: „1889 *Trans. Asiatic Soc. Japan* XVI. 192 The art of Jiu-jitsu, from which the present Jiudo... has sprung up. *Ibid.* 204 In Judo, which is an investigation of the laws by which one may gain by yiedling, *practice* is mad subservient to the *theory*.” Az idézett sorok a „Jiu-jitsu The Old Samurai Art of Fighting Without Weapons” című cikkből valók, amelyet éppen Kanō Jigorō írt Rev. T. Lindsay-vel közösen a „Transactions of the Asaitic Society of Japan”-ban (16. 1889: 192—205). Furcsa ugyan, de ebben látható, hogy a *judo* mellett *jiudo* névforma is jelen van, ha nem elírásról van szó a szerzőpáros részéről. A második idézet pedig egy 1892-ből származó cikkből való (*Transactions and Proceedings of the Japan Society*. London, 1. 1892: 9): „It is due to the study of *Jū-do* that the Japanese police... are so skillful in seizing malefactors”. Az angol szótárban a *ju-jitsu* szó is előfordul címszóként, amelyet a következő megjegyzés követ: „Also formerly *jiu-jitsu*, *-jitsu*, *ju-jitzu*, *-jitsu*., and as one unhyphenated word.” (Az OED első kiadása, amelynek füzetei 1884 és 1928 között jelentek meg, nem vette fel címszóként a szóban forgó két szót, amelyek csak az 1933-as pótkötetben szerepelnek. *The Compact Edition of the Oxford English Dictionary*. Complete Text Reproduced Micrographically. London, 1971. L. még E. V. GATENBY, *Additions to Japanese Words in English*. Eibungaku Kenkyū 14. 1934: 601). A szótár több olyan írásból is közöl idézetet, amelyekben a *ju-jitsu* és alakváltozatai szerepelnek. A hozzá tartozó idézetanyagban az első az 1875-ös említés, amely a „Japan Mail” című lapból való, mégpedig a *Jiu-jitsu* szóalakban. Ezt követi a *judo* szócikkben hivatkozott és fent említett 1889-es *Jiujutsu*, utána idézet következik Lafcadio Hearn (1850—1904) két leveléből, aki 1890-ben ment Amerikából Japánba, ahol haláláig élt, és számos angol nyelvű irodalmi alkotásában mutatta be a szigetországot (l. róla TAKEUCHI HIROSHI, Rainichi Seiyō jinmei jiten = Japánban élt európaiak életrajzi lexikona. Tokió, 1995. 319—27, bő irodalommal). Az 1891-es levelében a következő olvasható: „A building in which *jū-jitsu* is taught by Mr. Kano” (*The Life and Letters of Lafcadio Hearn*. Szerk. ELIZABETH BISLAND. Houghton, 1906. II. 70). Az 1893-as levelében pedig azt írja, hogy a *Jiujutsu* című cikken dolgozik (*The Japanese Letters of Lafcadio Hearn*. Szerk. Elizabeth Bisland. Houghton, 1910. 183). 1895-ben, abban az évben, amikor a kínai—japán háború véget ért, Lafcadio Hearn „‘Out of the East’ Reveries and Studies in New Japan” (London s. a. 183—242) című könyve 7. fejezeteként valóban megjelent a *Jiujutsu* címet viselő írás, amelyben KANŌ fent említett angol cikkére is történik hivatkozás. Tehát az író az 1891-es *jū-jitsu*-t 1893-ban a *jiujutsu* szóalakra változtatta, amely formát KANŌ cikke címéül tüntette fel 1889-ben. Hearn személyesen is ismerte Kanōt, hiszen 1891-ben mind a ketten ugyanabba az iskolába kerültek, az előbbi angoltanárként, az utóbbi pedig igazgatóként. Az imént hivatkozott angol nyelvű idézetek zöme tulajdonképpen Japánban lakók tollából való.

FRIEDRICH KLUGE német etimológiai szótára (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin) 18. (1959-es) kiadásának gondozója, WALTER MITZKA előszavában azt írja, hogy a *Judo* ebbe a kiadásba került be először címszóként. Itt azonban a *Dschiu-Dschitsu* címszóra utalnak, amely szócikk szerint „japan. Ringkampf zur Verteidigung”, aus jap. *jūjutsu* (zu *jū* ‘geschmeidig’ und *jutsu* ‘Kunst(griff)’). Jetzt dafür *Judo*”. KLUGE szótárának az 1989-es 22. kiadásában viszont címszóként csak a *Judo* szerepel, a *Dschiu-Dschitsu* viszont már nem, amelyet a nagy német értelmező szótárak még címszóként szerepeltetnek, és utalnak a *Jiu-Jitsu* címszóra (Brockhaus — Wahrig Deutsches Wörterbuch in sechs Bänden. Stuttgart, 1980—1984.; Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. Mannheim — Bécs — Zürich, 1976—1981.). Sajnos nem áll rendelkezésünkre az OED-hoz hasonló olyan új német szótár, amely megjelölné egy-egy szó első előfordulását, így kényszermegoldásként ama nagy német bibliográfiához fordulunk, amely teljességre törekedvén felsorolja a japán vonatkozású könyveket, cikkeket stb. (WOLFGANG HADAMITZKY — MARIANNE KOCKS, Japan—Bibliographie. Verzeichnis deutschsprachiger japanbezogener Veröffentlichungen. Reihe A: Monografien, Zeitschriften, Karten. Band 1: 1477—1920. Reihe B: Aufsätze. Band 1/Teil 1. 1611—1900, Teil 2. 1901—1910. München — London — New York — Párizs, 1990—1999.). Eszerint a korabeli német sajtóban megjelent cikkek közül, amelyek címében a *dzsúdzsucu* vagy esetleg *dzsúdó* szerepel, a legkorábbi az 1898/99-es írás lehet: K. Miura: Über Jūjutsu oder Yawara (Mittheilungen der Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens. 7. 1898/99: 273—84). Ez a cikk a *jūjutsu* formát használja, amely nyilván a Hepburn-féle átírási rendszeren alapszik. Érdekes módon a német sajtóban e betűkép hamar háttérbe szorul. Ezután csak az orosz—japán háború befejeztének évétől, 1905-től (1910-ig bezárólag) vannak hasonló címet viselő cikkek, de ezekben a *Dschiu-Dschitsu* és a *Jiu-Jitsu* betűkép a domináns, és csak egyben fordul elő a *Jujutsu*.

A WALTHER V. WARTBURG-féle „Französisches Etymologisches Wörterbuch” 20. kötete (Entlehnungen aus den übrigen Sprachen. Basel, 1968.) a két japán szó eredeti átírt alakját szerepelteti címszóban, így a *jūdo* (sic!) és a *jūjutsu* betűkép bukkan fel. A szótár szerint az előbbi *judo* formában 1936 óta használatos, amikor e harcművészetet Európába hozták. A *jiu-jitsu*-ról pedig a következő olvasható: „Diese japanische art des kampfes wurde um 1907 auch nach Europa verbracht. Jap. *jūjutsu* (nebenformen *jūjtsu*, *jiujutsu*) ist zusammengesetzt aus *jū* ‘sanft’ und *jutsu* ‘kunst, technik’” (97). Megjegyzendő ezzel szemben, hogy a XX. század elején nem a *dzsúdzsucu*, hanem a *dzsúdó* került Európába, bár a két szó között alig tettek, tehettek különbséget. Az említett *jūjtsu* japán alak, amelyet a „Trésor de la langue française — Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789—1960)” című hatalmas francia szótár (Párizs, 1971—) is szerepeltet, a *jūjitsu* elírása vagy nyomdai hiba lehet. Mind a két szótár a szó első megjelenésével kapcsolatban 1907-es alakra hivatkozik. A kilenc kötetes „Le Grand Robert de la langue française” (2. kiad. Párizs, 1985.) pedig a „jiu-jitsu” címszónál az 1906-os formát és az 1903-as alakváltozatát, *jujētsu*-t említi. A *judo* szó első megjelenése a francia irodalomban a három szótár szerint csak a két világháború közé esik, bár látni fogjuk, hogy a *jiudo* már felbukkan egy 1907-ben megjelent francia könyvben is, sőt zárójelben a címében is.

Úgy véljük, hogy a sportág elnevezését címükben is feltüntető könyvek közül a legkorábbi és talán — e japán szó különböző nyelvekben való betűképeinek kérdése tekintetében — legbefolyásosabb könyveket H. IRVING HANCOCK (1868—1922) írta angolul, amelyeket majd németre és franciára is lefordítottak. 1903-ban látott napvilágot a „Japanese physical training: the system of exercise, diet, and general mode of living that has made the Mikado’s people the healthiest, strongest, and happiest men and women in the world” címet viselő könyve (New York — London), melynek francia fordítása 1906-

ban jelent meg a „Jiu-jitsu, Méthode d'entraînement et de combat qui a fait des Japonais les adversaires les plus redoutables du monde” (Párizs — Nancy) címmel. A francia kiadás a *jiu-jitsu* szóval kapcsolatban azt írja egy lábjegyzetében, hogy „Prononcez *djiou-djits*.” Az amerikai Hancock, aki miután hazájában több mint 7 évig foglalkozott a *jiu-jitsu*-val, majd Japánban folytatott tovább tanulmányokat e téren, 1904-ben megjelentette a „Jiu-jitsu Combat Tricks: Japanese Feats of Attack and Defence in Personal Encounter” (New York — London) című könyvét, amelynek német fordítása 1905-ben a „Dschiu-Dschitsu, die Quelle japanischer Kraft. Methodische Körperstählung und athletische Kunstgriffer der Japaner” (Stuttgart) címmel, és francia fordítása pedig 1909-ben a „Coups de combat du jiu-jitsu, procédés japonais d'attaque et défense pour le combat individuel” (Párizs—Nancy) címmel látott napvilágot. Hancocknak a „Physical Training for Women by Japanese Methods” című 1904-es könyve (New York — London) 1906-ban franciául a „Le Jiu-jitsu et la femme” (Párizs — Nancy) címen és a „Physical Training for Children by Japanese Methods” című szintén 1904-es könyve (New York — London) pedig 1906-ban németül a „Japanische Gymnastik für Knaben und Mädchen nach dem Jiu-Jitsu-System” (Stuttgart) címen jelent meg. Figyelmet érdemel még Hancocknak a Higashi Katsukuma-val közösen írt könyve is: „The Complete Kano Jiu-Jitsu (Jiudo) the Official Jiu-Jitsu of the Japanese Government” (New York — London, 1905.). Ez németül 1906-ban „Das Kano Jiu-Jitsu (Jiudo)” címmel (Stuttgart), franciául pedig 1907-ben „Traité complet de Jiu-Jitsu, Méthode Kano (Jiudo)” címmel (Párizs — Nancy) jelent meg. A *dzsúdó* szó könyvcímében talán itt debütál — csak zárójelben — mégpedig a *Jiudo* betűképben. A dolog érdekessége, hogy a német fordításhoz a kiadó felkérésére ERWIN BAELZ (1849—1913) írt bevezetőt, aki 1886 és 1905 között Japánban orvostant oktatott mint meghívott külföldi tanár (l. róla TAKEUCHI i. m. 424—6). A német orvos a németben általában használatos *Dschiu-Dschitsu*-val kapcsolatban megjegyzi, hogy a *dj* sokkal közelebb áll az eredeti ejtéshez mint a *dsch*. Megemlíti, hogy a *djitsu* valójában *djutsu*-nak írandó, és figyelmezteti az olvasót, hogy a *Dju-Djutsu (Jiu-Jitsu)* valamint a *Djudo* első szótagját, a *Dju*-t hosszan kell kiejteni, különben az előbbi boszorkányságot vagy mágiát, az utóbbi pedig Konfuciusz tanítását jelenti japánul (ERWIN BAELZ, Einführung zur deutschen Ausgabe. In: i. m. x—xi).

Hancock könyveit nemcsak angolul, hanem németül és franciául is többször kiadták. Ezután közel száz év alatt számtalan olyan könyv látott napvilágot a Földön, amelyek címében a *jūjutsu*, a *jūdō* és variánsai szerepeltek. Az internet segítségével nézzük meg, hogy ezen sportfélésegek neve milyen formában fordul elő nagyjából a XX. század első évtizedében megjelent, róla szóló angol, német és francia kiadványok címében (időrendi sorrendben a szerző neve és kiadási helye feltüntetésével. L. még FR. VON WENCKSTERN, Bibliography of the Japanese Empire. Vol. II, compiling the literature from 1894 to the middle of 1906. s. l. 1907. 341—2). Megjegyzendő, hogy az alább felsorolt kiadványok legtöbbjét nem volt módunkban megtekinteni, sőt valószínűleg néhány pontatlan adatot is felvettünk. A n g o l u l : 1904: *Jiu-jitsu* (Irving Hancock, New York — London), *Jiu-jitsu* (Harry H. Skinner, New York), *Jiu-jitsu* (The Ashikaga School of Jiu-jitsu, Liverpool), *Jiu-jitsu* (Yabe, Yae kichi, Rochester). 1905: *Jiu-Jitsu/Jiudo* (Irving Hancock — Higashi, Katsukuma, New York — London), *Jiu-Jitsu* (Physicians Publishing Company, Boston), *Jiu-jitsu* (K. Saito, New York), *Ju-jitsu* (William Bankier, London). 1906: *Jiu-Jitsu* (Percy Longhurst, London), *Jujutsu* (Emily Diana Watts, London), *Ju-jitsu* (Miyake, Taro — Tani, Yukio, London). 1908: *Judo, Jujitsu* (Arima, Sumitomo, Tokió). N é m e t ü l : 1906: *Jiu-Jitsu/Jiudo* (Hancock — Higashi, Stuttgart), *Jiu-Jitsu* (Fukuda, Heco, Berlin — Lipcse), *Dschiu-Dschitsu* (A. Cherpillod, Neuenberg), *Dschiu-Dschitsu* (Hōjō, Takuji, Lipcse), *Dschiu-Dschitsu* (Hancock, Stuttgart). 1907: *Dschiu-Dschitsu* (Hans Thiel, Lip-

cse). 1909: *Dschiu-Dschitsu* (Martin Vogt, München), *Jiu-Jitsu* (Edmond Vary, Lipcse). Franciául: 1905: *Jiu-jitsu* (Ernest Régnier, Párizs). 1905: *Jiu-jitsu* (Hancock, Párizs). 1906: *Jiu-jitsu* (Hancock, Párizs), *Jiu-jitsu* (Camille Harmand, Párizs): *Jiu-jitsu* (Emile André, Párizs), *Jiu-jitsu* (Charles Péchard, Párizs). 1907: *Jiu-jitsu/Jiudo* (Hancock — Higashi, Párizs). 1909: *Jiu-jitsu* (Hancock, Párizs), *Jiu-jitsu* (Léon Setzer, Párizs), 1911: *Judo, Jiu-jitsu* (Yokoyama, Sakujiro, Párizs), *Jiu-jitsu* (A. Buvat, Párizs).

3. A fentiekből kitűnik, hogy ebben az időszakban a *dzsúdó* szó sokkal ritkábban fordul elő mint a *dzsúdzsucu*, és a legtöbb könyv címéül a *jiu-jitsu* szóalakot használja, bár a *ju-jitsu* és a *ju-jutsu* betűkép is néha előbukkan, ami inkább csak később válik gyakoribbá, különösen az angolban. A háromkötetes „Etymologisches Wörterbuch des Deutschen” (szerk. WOLFGANG PFEIFER. Berlin, 1989.) a *Jiu-Jitsu* címszónál azt írja, hogy „Übernahme (20. Jh.) von jap. *jūjutsu*”. Valószínű azonban, hogy a német *Dschiu-Dschitsu/Jiu-Jitsu* és a francia *jiu-jitsu* (vö. WARTBURG i. m.) közvetlen forrása az angol *jiu-jitsu* betűkép, amely Hancock könyveinek címében szerepelt. Felvetődik a kérdés — amely tüzetes vizsgálódást igényel — , hogy a japán *jūjutsu* szót miért írják többféleképpen latin betűs átírásban, kiváltképpen az angolban. A fentebb hivatkozott angol, német és francia szótárakból és a japán nyelv nagyszótáraiból nem kapunk erre választ, de az OED idézett adatai kiindulópontul szolgálnak a további nyomozásban. Az ingadozás egyik oka lehetne ugyan az is, hogy különböző idegen helyesírások közvetítése játszott szerepet, de ezen kérdés gyökere mindenekelőtt magában a japán nyelvben, valamint a latin betűs átírásának rendszereiben keresendő. Témánk szempontjából különös figyelmet kell szentelnünk azoknak a latin betűs átírási rendszereknek, amelyek kidolgozásán a Meidzsi-korban munkálkodtak. Bár a japán nyelv egy évszázaddal ezelőtt sem rendelkezett és jelenleg sem rendelkezik egységes latin betűs átírási rendszerrel — ez néha kaotikus helyzetet teremtett és teremt nemcsak az idegen ajkúak, hanem a japán anyanyelvűek számára is, különösen a tulajdonnevek tengerében — , a Meidzsi-korban is és ma is létezett és létezik két főbb irány e téren: ha a mainál maradunk, az egyik a *Hyōjunshiki* nevű átírási rendszer, amely az ún. Hepburn-féle (*Hebonshiki*) átírási rendszer néven is ismert, és amelynek prototípusa volt a *Rōmajikai* („A Latin Írás Társasága”) által kidolgozott 1885-ös rendszer, a másik pedig a *Kunreishiki* — a kormány utasítása szerinti stílus — nevű átírási rendszer, amelynek előfutára a *Nipponshiki* — japán stílus — nevet viselő átírási rendszer volt. (L. részletesen: KIKUZAWA SUEO, Kokujū mondai no kenkyū = Tanulmányok a japán írás kérdéseiről. Tokió, 1929. 127—72; HIRAI MASAO, Kokugo kokujū mondai no rekishi = A japán nyelv és írás problémáinak története. Tokió, 1949. reprint:1998. 184—311; KOIZUMI TAMOTSU, Nihongo no seishohō = A japán nyelv helyesírása. Tokió, 1978. 208—22; l. még CHRISTOPHER SEELEY, A History of Writing in Japan. Leiden stb., 1991. 139—40). Itt a Hepburn névvel fémjelzett átírási rendszert és annak előfutárait kell szemügyre venni, tekintettel arra, hogy a másik átírási rendszer főleg Japánon belül használatos és alig terjedt el külföldön. Meg kell jegyeznünk, hogy a japán nyelvkönyvek, szótárak, tudományos írássok stb. kivételével gyakran elmarad a sajtótermékekben a magánhangzók hosszúságát jelölő vízszintes ékezet, ami könnyíti a nyomdai munkát, de egyben zűrzavaros helyzetet idéz elő. E sorok írójának neve a Hepburn-féle átírás szerint *Senga Tōru* (más átírási rendszerek szerint vagy önkényesen: *Tōru*, *Tooru*, *Tohru* stb.; vö. SEELEY i. m. 205—6), magyaros átírásban pedig *Szenga Tóru*. A dolog még bonyolultabbá és mondhatni elkésérítővé válik, amikor a Japánban kiadott és elsősorban a japán ajkúak számára készült ez idáig legnagyobb japán—angol szótár (Kenkyusha’s New Japanese-English Dictionary. 4. kiad. Tokió, 1974.) főszerkesztője nevének latin betűs átírásaként „Koh Masuda”-val találkozunk. E „gesztussal” nevének kiejtését köny-

nyebbé tették az angol ajkúaknak, holott a használati útmutató szerint a hosszú magánhangzó jele a vízszintes ékezet a szavak latin betűs átírásában. (A név magyaros átírása pedig Maszuda Kó.) Az is megfigyelhető a mai Japánban, hogy az ilyen hosszú magánhangzós *-o* magú szótagokat — amelyeket az *-o* magú kana jelekkel és utána az *u* kana jel hozzáadásával rögzítenek (*o+u*, *ko+u*, *so+u* stb.), és amelyeket a Hepburn-féle átírási rendszer szerint *ō*-nak, *kō*-nak *sō*-nak stb. kellene átírni — néha *ou*-nak, *kou*-nak, *sou*-nak stb. írják át, ami arra emlékeztet, hogy — amint alább látni fogjuk — a *jū*-t, amelyet a *ji+u* kana jelekkel illettek régebben, *jiu*-nak írták át. Ezek a jelenségek, amelyeknek tárgyalása írásunk keretein kívül esik, az átírási rendszerek máig tartó összevisszaságára mutatnak.

Az amerikai James Curtis Hepburn (1815—1911), aki misszionáriusként és orvosként 1859—1892 között tartózkodott Japánban (róla l.: TAKEUCHI i. m. 415—7; MOCHIZUKI YŌKO, *Hebon no shōgai to nihongo = Hepburn élete és a japán nyelv*. Tokió, 1982.; SUGIMOTO TSUTOMU, *Seiyōjin no nihongo kenkyū = A japán nyelv kutatása Nyugaton* [Sugimura Tsutomu chosaku senshū = S. T. válogatott művei. 10. kötet]. Tokió, 1999. 484—502). 1867-ben kitűnő japán—angol szótárt (*A Japanese and English Dictionary: with an English and Japanese Index*. Jokohama) tett közzé, amely angolul írt japán értelmű szótárnak is tekinthető. A második kiadás 1872-ben Jokohamában, a harmadik pedig 1886-ban Tokióban látott napvilágot az „*A Japanese—English and English—Japanese Dictionary*” címmel. HEPBURN minden alkalommal bővítette, kiegészítésekkel látta el őket, és némi változtatásokat hajtott végre a latin betűs átírási rendszerben is. A szótárt azután is többször kiadták lényeges változtatások nélkül. Az utóbbi évtizedekben a tudósok felismerték HEPBURN szótárának jelentőségét abban a tekintetben is, hogy az újkori japán nyelv forrásául szolgál, hiszen az Edo-kor végétől a Meidzsi-kor elejéig terjedő időszakban használt szókincset is tartalmazza, amely ma már részben nem használatos (l. többek között MATSUMURA AKIRA, *Yōgaku shiryō to kindai nihongo no kenkyū = A nyugati tudományok forrásanyagai és az újkori japán nyelv*. Tanulmányok. Tokió, 1970. 339—93). Itt szólunk arról, hogy mind a három kiadást megjelentették reprintben (Tokióban az 1. kiadásé 1966-ban, a 2. kiadásé 1970-ben és a 3. kiadásé pedig 1974-ben), sőt 2000-ben egy olyan kiadvány is napvilágot látott, amely mind a három kiadás szótári anyagát egymás mellé téve tartalmazza megkönnyítve az összehasonlítást (HIDA YOSHIFUMI — LEE HAN SOP szerk., *Hebon, Waei gorin shūsei. Shohan saihan sanpan taishō sōsakuin. I—III*. Kamakura, 2000.). Az alábbi táblázatot az átírási rendszerről, illetve a szótagjel ábécéről az 1867-es első kiadás alapján közöljük (l. MATSUMURA i. m. 359—60). Felhívjuk a figyelmet arra, hogy ezen táblázat nem a *Hyōjunshiki*-, illetve Hepburn-féle latin betűs átírási rendszert, hanem az ezt megelőző változatot tükrözi.

	<i>chokuon</i> 直音					<i>yōon</i> 拗音				<i>wa-sorú yōon</i>
						<i>ya-sorú yōon</i>				
	<i>a</i> -mag ア	<i>i</i> -mag イ	<i>u</i> -mag ウ	<i>e</i> -mag エ	<i>o</i> -mag オ	<i>a</i> -mag ヤ	<i>u</i> -mag ユ	<i>u</i> -mag* ウ	<i>o</i> -mag ヨ	
<i>a</i> -sor ア	a	i	u	ye	o					
<i>ka</i> -sor カ	ka	ki	ku	ke	ko	kiya		kiu	kiyo	k'wa
<i>sa</i> -sor サ	sa	shi	sz	se	so	sha	shu	shū	sho	
<i>ta</i> -sor タ	ta	chi	tsz	te	to	cha		chiu	cho	

* Az *-u* magú *yōchōon*okról l. alább.

<i>na</i> -sor ナ	na	ni	nu	ne	no	niya		niu	nyo	
<i>ha</i> -sor ハ	ha	hi	fu	he	ho	hiya		(hiu)	hiyo, h'yo	
<i>ma</i> -sor マ	ma	mi	mu	me	mo	miya		(miu)	miyo	
<i>ya</i> -sor ヤ	ya	i	yu	ye	yo					
<i>ra</i> -sor ラ	ra	ri	ru	re	ro	riya		riu	riyo	
<i>wa</i> -sor ワ	wa	i	u	ye	o, wo					
<i>ga</i> -sor ガ	ga	gi	gu	ge	go	giya		giu	giyo	g'wa
<i>za</i> -sor ザ	za	ji	dz	ze	zo	ja	ju	jū	jo	
<i>da</i> -sor ダ	da	ji	dz	de	do	ja	ju	jū	jo	
<i>ba</i> -sor バ	ba	bi	bu	be	bo	biya		(biu)	biyo	
<i>pa</i> -sor パ	pa	pi	pu	pe	po	piya		(piu)	piyo	

Mielőtt HEPBURN szótárának három kiadását átlapozgatnánk, röviden szólnunk kell a *yōon*-okról, hiszen a *jūdō* és a *jūjutsu* szavakban a *jū* is — amelyre azonos kínai írásjegy használatos —, valamint a *jūjutsu* szóban a *ju* is mind ehhez a hangsoporthoz tartozik. A szótagjel-ábécében a *chokuon* csak egy kana szótagjellel (egyjegyű írásjeggyel) jelölt ejtés és kana íráskép, a *yōon* pedig kettő (vagy ha hosszú magánhangzóval bír, esetleg három) kana szótagjellel jelölt ejtés és kana íráskép, amelyet gyakran összevont szótagnak neveznek az európai nyelvekben. A *yōonok* akkor kezdtek kialakulni, amikor a japán nyelv megismerkedett a kínai írásjegyekkel és kiejtésükkel. Kétféle *yōon*-ról beszélhetünk. Az egyik a *ya*-sorú (*ya-gyō*) *yōonok* (más néven: *kai yōon*). A kana íráskép szempontjából nézve arról van szó, hogy az *-i* magú (*i-dan*) kana szótagjel (*ki, shi, chi, ni, ji* stb.) után — 1946 óta egységesen — *ya, yu* vagy *yo* szótagjelet írnak (*ki-ya, ki-yu, ki-yo, shi-ya, shi-yu, shi-yo, ji-ya, ji-yu, ji-yo* stb.), és ezek a *Hyōjunshiki*-féle átírásban *kya, kyu, kyo, sha, shu, sho, ja, ju, jo* stb. betűképet kapnak. Ezek a mássalhangzók palatalizációjával keletkező hangok. A másik a *wa*-sorú (*wa-gyō*) *yōonok* (más néven: *gō yōon*) — azaz a kana íráskép szerint *ku-wa* és *gu-wa* —, amelyek a Meidzsi-kor elején még haltszótagok, de manapság már eltűntek, kivéve a nyelvjárásokat, és *ka* és *ga* lettek (a *yōon*-okról l. bővebben MABUCHI KAZUO, *Kokugo on'inron* = A japán fonológia. Tokió, 1971. 19, 93—8, 108—11; TOYAMA EIJI, *Kindai no on'in* = Az újkori hangtörténet. In: *On'in, mojishi* = Hangtörténet és az írásjegyek története. Szerk. NAKADA NORIO et al. [Kōza Kokugoshi = A japán nyelv története sorozat, 2. kötet]. Tokió, 1972. 203—7, 252—6; KISHIDA TAKEO, *Kokugo on'in henkaron* = A japán nyelv fonológiai változásai. Tokió, 1998. 55—66). Ezeket HEPBURN szótárának 1. kiadása — amint látható a fenti táblázatban — a *k'wa* és *g'wa*, a 2. kiadása a *kuwa* és *guwa*, valamint a 3. kiadása a *kwa* és *gwa* betűképpel illetve. A fentebb említett *Kōdōkan* és *Rōmajikai* neve latin betűs átírásban annak idején még a *Kōdōkwan* és *Rōmajikwai* volt, és manapság is találkozunk olyan intézménynévvel, amelynek latin betűs átírásában egyfajta „archaizáló” stílus őrződött meg: *Kwansei Gakuin University* (japánul: *Kansei Gakuin Daigaku*).

Nem tudjuk — ahogy a fenti táblázatból sem —, hogy HEPBURN szótárának 1. kiadásában — kivéve a *shu*-t (*su*) és a *ju*-t (*dzu*) — milyen latin betűs átírást szánt az *-u* magú (*u-dan*) *yōonok*nak. Egyes kutatók ezekre nézve a következő betűképeket sorolják fel: *kiu, shu, chiu, niu, hiu, miu, riu, giu, ju, ju, biu, piu* (KIKUZAWA i. m. 128; HIRAI i. m. 263—4; KOIZUMI i. m. 209), amelyek közül azonban csak a *shu* és a *ju* betűkép fogadható el. A többiek ugyanis a *yōonok* magánhangzós részének hosszításakor született szótagok, azaz *yōchōonok* 拗長音 jelölésére szolgáltak a HEPBURN-szótár 1. kiadásában. A 3. kiadás előszavában a következő olvasható: „The system of orthography adopted in

the previous edition of this work has been modified in a few particulars so as to conform to that recommended by the Romajikwai. [...] Chinese words formerly written *kiya, kiyo, kiu, kuwa, kuwai*, are now written *kya, kyo, kyū, kwa, kwai*” (i. m. xii—xiii). Lássunk egy-két példát! Az 1. és a 2. kiadásban a *kiu-biyō* (‘sudden attack of sickness, dangerous disease’) és a *kiu-chiu* (‘the Emperor’s palace’) betűkép a 3.-ban a *kyūbyō* és a *kyū-chū* (a kötőjel talán hibásan került be) alakra változik. Kétségtelen tehát, hogy a *kiu* betűkép hosszú magánhangzós *yōont*, azaz *yōchōont* jelölt. Ami a *kyū*-nak rövid magánhangzós — úgymond — párja latin betűs átírását illeti, HEPBURN a 3. kiadásban — bár a *yōon*-okról nem állított külön táblázatot — egy helyen a *kyu* betűképet tünteti fel (i. m. xii). Ez valóban a *Rōmajikai*-féle átírási rendszerével egyezik meg, amely az összes *yōont* átírta latin betűkkel: *kyu, shu, chu, nyu, hyu, myu, ryu, gyu, ju, ju, byu, pyu* stb. (a *yōchōonok* esetében vízszintes ékezettel ellátva), és amelynek egyik fő tétele az volt, hogy a mássalhangzók jelölésére az angolnál általában használatos írásmód, a magánhangzók jelölésére pedig az olaszban (németben, ill. latinban) használatos írásmód kerül alkalmazásra (l. YOSHIDA SUMIO — INOBUCHI YŪICHI szerk., Meiji ikō kokujū mondai shoan shūsei = A japán írásról tett javaslatok gyűjteménye a Meidzsi-kor óta. Tokió, 1962. 294, 303.; l. még KIKUZAWA i. m. 138—40; HIRAI i. m. 267—9). A kínai írásjegyek kínai kiejtést visszaadó japán olvasatai között azonban gyakorlatilag olyan *-u* magú *yōon* nem fordul elő, amely rövid magánhangzóval bír, azaz csak hosszú magánhangzós *-u* magú *yōonok* (azaz: *-u* magú *yōchōonok*) vannak. Kivétel ismét a két *-u* magú *yōon*: *shu* és *ju*, hiszen a *shū*-nak és a *jū*-nak olvasandó kínai írásjegyek mellett vannak rövid magánhangzós, *shu*-nak és *ju*-nak olvasandó kínai írásjegyek is. Hozzá kell tennünk azt, hogy az *-u* magú *yōchōonok* közül is, amelyek a fenti táblázatban szerepelnek, néhányuk (*hiu, miu, biu, piu*) csak igen ritkán (vagy nem) fordul elő a japán szókészletben — kivéve a hangutánzó és hangfestő szavakat, valamint a nem kínai eredetű jövevényszavakat —, így HEPBURN szótárából voltaképpen hiányoznak az ilyen hangzású szótaggal rendelkező szavak. (Hasonló jelenség részben az *-o* magú *yōonok*nál is megfigyelhető.) Tehát ez azt jelenti, hogy a gyakorlatban a következő *-u* magú *yōonok* vannak, beleértve a *yōchōonok*at: *kiu, shu, shū, chiu, riu, giu, ju, jū* (a *Hyōjunshiki*-féle átírásban: *kyū, shu, shū, chū, nyū, ryū, gyū, ju, jū*). HEPBURNnak szótára 1. kiadása szerkesztésekor bizonyára nem kellett törnie a fejét külön azon, hogyan írjon át egy-egy rövid magánhangzós *-u* magú *yōont* latin betűkkel — kivéve a *shu*-t és a *ju*-t. Ez utóbbi két szótag magánhangzós részének hosszításával született *shū* és *jū* betűkép azonban — a szótár 1. kiadásában — elüt a többi *-u* magú *yōchōon* betűképétől, hiszen csak e kettőnek van vízszintes ékezete. Témánk szempontjából nem közömbös, és hangsúlyoznunk kell, hogy a többi betűképének számbavételével inkább a *shiu* és *jiu* forma lenne várható a *shū* és *jū* helyett. Csak a 3. kiadásban, amely követte a *Rōmajikai*-féle átírási rendszert, lett — úgymond — következetes a *-u* magú *yōchōonok* latin betűs átírása. Azonban az összes *-u* magú *yōon* latin betűs átírására nézve, amelyet a *Rōmajikai* állított össze, a *shu/shū, ju/jū* meg *chu/chū* (su/sú, dzsu/dzsú, csu/csú) betűkép még mindig nincs összhangban a többivel, hiszen belőlük hiányzik a *y* betű. Ezzel kapcsolatban érdekes megemlíteni azt, hogy a 3. kiadásban a *jajyū* ‘The musk-deer, Moschus moschiferus’ szó található, amely átírási forma nyilván hibásan került be, mivel itt a *jajū* (dzsadzsú) szóalak lenne várható. A betűkép szempontjából viszont a háromjegyű *jyū* jobban illene, mint a *jū*. Éppen ezek a pontok azok, amelyek támadhatók, kifogásolhatók, különösen japán fonológiai megfontolásokból, de elkerülhetetlenek voltak, tekintettel arra, hogy a *shu, chu* és *ju* betűképek angolos hangjelölés alapján születtek. Nem meglepő, hogy a *Rōmajikai* által 1885-ben kihirdetett és a HEPBURN által szótárának 3. kiadásban alkalmazott átírási rendszerrel szemben — amely csak nagyjából, de nem teljes mértékben egyezik meg a később HEPBURN névvel fémjelzett átírási rendszerrel —

rögtön ellenvélemény kapott hangot, amely a japán szótagjel-ábécé alapján építette fel az átírási rendszert. Ezen véleményt, amely a *Nipponshiki* átírási rendszer néven ismert és a későbbi *Kunreishiki* átírási rendszer előfutárának tekinthető, Tanakadate Aikitsu fizikus (1856—1952) fogalmazta meg 1885-ben (l. részletesen KIKUZAWA i. m. 140—4, 191—4; KOIZUMI i. m. 208—9; HIRAI i. m. 189—94). Mellesleg megemlítjük, hogy a *Hyōjunshiki*-féle átírás szerinti *sha, shu, sho, cha, chu, cho, ja, ju, jo* a *Nipponshiki*-féle átírásban *sya, syu, syo, tya, tyu, tyo, zya/dya, zyu/dyu, zyo/dyo* lesz. Ha követjük az utóbbi átírási módot, akkor a *jūjutsu Zyūzyutu* és a *jūdō* pedig *Zyūdō* köntösben jelenik meg.

4. Az alábbiakban az *-u* magú *yōchōon*okat vesszük szemügyre — amelyek a Muro-macsi-korban keletkeztek (MABUCHI i. m. 108—11; TOYAMA i. m. 209—13) — különös tekintettel az egyikükre, *jū-ra*. A *jū* szótag latin betűs átírásával kapcsolatban az angolul írt japán nyelvkönyvekben is (a főbb munkák reprintben is hozzáférhetőek: STEFAN KAISER szerk., *The Western Discovery of the Japanese Language in Eight Volumes*. Richmond, 1995.; l. még KAISER ugyanitt az első kötetben megjelent írását: *Introduction: Pre-Twentieth-Century Western Studies of the Japanese Language: Discoveries and Rediscoveries*. 3—89) hasonló következetlenség figyelhető meg. Erre jó példát kínálnak WILLIAM GEORGE ASTON (1841—1911; l. róla TAKEUCHI i. m. 4—5; SUGIMURA i. m. 571—596; KUSUYA SHIGETOSHI, *Igisujin japanorojisuto no shōzō* = Az angol japanológusok arcképcsarnoka. Tokió, 1998. 81—123) nyelvkönyvei. Az 1873-ban Londonban megjelent „*A Short Grammar of the Japanese Spoken Language*” című könyvében (18) *ju* (dzsú ’tíz’), az ennek átdolgozott és bővített változatában (34) pedig — amely a címben a „Short” szó kihagyásával jelent meg 1888-ban (Jokohama—Tokió—London) — *jiu* szerepel (l. még YOSHIOKA HIDEYUKI, *Asuton ’Nihongo kōgo bunten’ no rōmaji hyōki* = Notation of Romanized Japanese in *Aston’s* „*A Short Grammar of the Japanese Spoken Language*”. Waseda daigaku daigakuin bungaku kenkyūka kiyō 41/3. 1996: 30—2), mely átírást SAMUEL ROBBINS BROWN (1810—1880; l. róla TAKEUCHI i. m. 374—5; SUGIMURA i. m. 457—79) amerikai misszionárius és Hepburn barátja már az 1863-ban megjelent „*Colloquial Japanese, or Conversational Sentences and Dialogues in English and Japanese, Together with an English-Japanese Index to Serve as a Vocabulary, and an Introduction to the Grammatical Structure of the Language*” (Sanghaj, xliii) című könyvében használta. CHARLES SAMUEL EBY (1845—1925) pedig *jiu-t* is a *jū-t* is alkalmazta a kana használat módjától függően (*On Writing Japanese in Roma Letters*. *The Chrysanthemum*. l. 1881. 161—2, 445).

A „*Jiujutsu*” című fent említett cikkben is, amelyet KANŌ LINDSAY-vel együtt jelentetett meg angolul 1889-ben, figyelhető meg hasonló ingadozások és következetlenségek a latin betűs átírásokkal kapcsolatban: *Jiudo, Jiujutsu, Kishiu, Kiushinriu, Yagiu*, ezzel szemben *Gakushuin, Judo, Jūshin, Kenchūji*. Az itt dőlt betűkkel jelölt szótagok mind a hosszú magánhangzós *-u* magú *yōon*ok (azaz *u-dan yōchōon*-ok: *jū, shū, kyū, ryū, gyū, chū* stb.). Tehát ebben az időben még Kanō, a dzsúdó alapítója — aki itt mindig a *jiujutsu* formát alkalmazta, és később a *Nipponshiki*-vel szemben a Hepburn-stílus elterjesztésében vállalt szerepet (Hirai i. m. 219, 250, 294—7) — sem fordított gondot arra (vagy lehetetlen dolog számon kérni tőle azt), hogy egységes és következetes átírási rendszer szerint használja a latin írást. Arra, hogy a japánok ezekben az időkben *jū, shū, kyū, ryū* stb. szótagokra *jiu, shiu, riu, kiu* stb.-féle latin betűs átírást is használták, még egy példát hozhatunk fel, mégpedig egy Magyarországon található dokumentumból, amelyet az MTA kéziratára őriz (Ms 1048/41—43). 1888-ban Saitō Shūichirō (Szaitó Sūicsiró), aki annak idején Berlinben tartózkodott, névjegyét mellékelve angol nyelvű levelet intézett Vámbéry Árminhoz. A névjegyén „Saito Shiuichiro, Conseiller de Légation

au Ministère des Affaires Étrangères du Japon” szerepelt, megtartva azon sorrendiséget, miszerint a japán nyelvben a családnév után következik az ún. utónév úgy, mint a magyarban. Továbbá megemlítendő, hogy Nanjō Bun'yū (Nandzsó Bunjú), a buddhizmus neves kutatója, aki 1876 és 1884 között tartózkodott Nagy-Britanniában, és Max Müllernél tanult szanszkritot, nevét *Bunyu Nanjio*-nak írta, amikor megjelentette könyveit angolul. Ezek a latin betűs átírások a kiejtés szerinti hozzávetőleges átírásokra való szándékot mutatják azért, hogy a nem japán — főleg angol — ajkúak is viszonylag könnyen ejthesenek ki egy-egy latin betűvel átírt japán szót.

A japánoknak ezekben az időkben egy sajátos helyesírási problémával, a kana használat módjának problematikájával is szembe kellett nézniük. Erre vonatkozóan most az első komoly, németül íródott japán nyelvkönyvben alkalmazott latin betűs átírási rendszeren keresztül adunk ízelítőt a kana szótagírás régi írásmódjainak problematikájáról. Egyes németül írott japán nyelvkönyvekben — magától értetődően — olyan latin betűs átírási rendszer is alkalmazásra került, amely a német ajkúaknak kisebb gondot okoz. A szóban forgó nyelvkönyv, amely 1886-ban látott napvilágot Lipcsében PHILIPP NOACK tollából a „Lehrbuch der japanischen Sprache” címmel, ezt tette, sőt figyelembe vette a kana szótagírás különféle módjait. Ez utóbbi miatt azonban Noack talán nem könnyítette meg, hanem inkább megnehezítette a japánul tanulók dolgát. Idezzünk a könyvből egy példát (26):

<i>si u</i> und <i>di u</i> <i>si hu</i> und <i>di hu</i> <i>si juu</i> und <i>di juu</i>	}	in <i>s'jū</i> , <i>ds'jū</i> oder <i>dschū</i>
---	---	---

Ez jól mutatja az akkori kana szótagírás olvasásának bonyolultságát, hiszen itt tulajdonképpen egy azonos hangzású szótaggal, *jū*-val van dolgunk, amelynek — amint látható fent — hatféle írásmódja lehetett. Ha NOACK átírását követjük, a *si/di + u/hu* és *si/di + ju + u* (a *Hyōjunshiki* szerint: *ji/ji + u/fu* és *ji/ji + yu + u*; a magyaros átírásban *dzsi/dzsi + u/fu* és *dzsi/dzsi + ju + u*) betűkép jön létre, amely négy esetben kétjegyű és két esetben pedig háromjegyű kanából állt. Itt szólnunk kell a NOACK által használt *di*, valamint *si* mivoltáról, mely mind a kettőre egységesen a *Hyōjunshiki*-féle átírási rendszer *ji* (*za*-sorú és *da* sorú *ji*) betűképet alkalmazza. A ㄨ *ji* (Noack-féle *si*) kana szótagjel és a ㄨ *ji* (Noack-féle *di*) kana szótagjel hangértéke korábban eltért egymástól ([zi] — [dzi]), de már a Muromacsi-korban kezdett összekeveredni, majd az Edo-korban eltűnt közülük a különbség az előbbi javára: [zi] / [dzi] > [zi]. Ez az ún. *yotsugana* (négy darab kana) névvel illetett csoport egyik párja, a másik párja pedig a Noack-féle átírásban *su* és *du* (ズ, ヅ mind a kettő *dz* a HEPBURN szótára 1. kiadása alapján készített fenti táblázatban, valamint *zu* a *Hyōjunshiki*-féle átírásban), amely szintén hasonló hangtani sorsra jutott: [zu] / [dzu] > [zu] (l. részletesen MABUCHI i. m. 121—3; KISHIDA i. m. 63—4; TOYAMA i. m. 247—51). A Meidzsi-kor elején még nem létezett sokak által elfogadott helyesírási szabály, így egy-egy szót, szótagot különféle kana szótagjelekkel önkényesen írhattak. NOACK erről a helyzetről ad tájékoztatást a japánul tanuló német ajkúaknak, hogy ki tudják olvasni az ilyen különféle kana-szótagírási módok szerint írottakat.

Másrésről a japánoknak — a holland nyelv helyett, amely közvetítésével hozzáférhettek az európai tudományosság világához az elzárt Japánban — a Meidzsi-korban már mindenekelőtt angolul kellett tanulniuk nagyobb intenzitással, s ezzel együtt a latin betűk sokkal szélesebb körben kezdtek elterjedni, mint korábban, amiben az egzotizmus iránti vonzalom is szerepet játszhatott. Minden bizonnyal szembesültek azzal a kérdéssel is, hogyan írják át személyneveket, helyneveket stb. latin betűkkel. A Meidzsi restauráció idején érdekes módon sok olyan kis könyv vagy füzet került kiadásra, amely nem az

angol nyelv tanulását tűzte célul, hanem csupán a japán szótagoknak az angol, illetve latin betűkkel való átírásának tanítására szorítkozott. Az 1871-ben megjelent „Eigaku nagashira ji (a szerző átírása szerint: Eihgaku nahgashira ji = A családnevek első írásjegyének angol betűs átírása)” című, hasonló jellegű füzetecske HASHIZUME KAN’ICHI tollából talán kis betekintést nyújt nekünk a korabeli latin betűs átírás kérdésébe és a kana szótagírás helyesírásának problematikájába is (KIKUZAWA SUEO könyvében [i. m. 119—25], amely az ilyen fajta könyvek címét felsorolja, ez nem szerepel, de HASHIZUME hasonló címet viselő 1871-es kiadványáról történik említés; l. még KITTA HIROKUNI, Nihon no rōmaji undō [a szerző átírása szerint: Nippon no Rōmazi-undō] 1582—1990 = A latin írás alkalmazásának mozgalmi Japánban. Tokió, 1992. 8). Ha csupán az *-u* magú *yōchōon*okra szorítkozunk, akkor a füzetecske ezeknek az angolos hangjelöléssel való látszólag következetes átírási módjáról tanúskodik, hiszen a *kiu* és a *chiu* mellett a *shiu* és a *jiu* betűképek is szerepelnek, amelyek kívánatosak lettek volna HEPBURN szótárának 1. kiadásában. HASHIZUME füzetcskéje, amely magyarázó szöveg nélküli, és semmilyen bevezetővel vagy utószóval nincs ellátva, nem minden *yōon* latin betűs átírásáról ad útbaigazítást. Az említett *jiu*, *shiu*, *kiu* és *chiu*-n kívül mindössze a következők szerepelnek ott: *jiyu(n)*, *shiyu(n)*, *hiyou*, *riyau*, *riyou*, *chiyou*, *jiyou*, *shiyou*, *kiyau*. Ezek, amelyek a *Hyōjunshiki*-féle átírásban *ju(n)*, *shu(n)*, *hyō*, *ryō*, *ryō*, *chō*, *jō*, *shō*, *kyō*-ként szerepelnek, a kiejtés szerinti átírásokhoz nem állnak közel. Itt arról van szó, hogy Hashizume egy-egy kínai írásjegy japán olvasatát kana szótagjelekkel jelölte, és ezeket majd gépiesen ültette át a latin írásra. Tehát a probléma a kana szótagírás módjában is rejlik.

(Folytatjuk.)

SENGA TORU

***Jūjutsu* and *jūdō*: Hungarian and international reflexes of some Japanese sports terms**

In dictionaries of the English language, the English version of the Japanese word *jūjutsu* appears in four different spellings: *jujutsu*, *jujitsu*, *jiujutsu*, and *jiujitsu*, sometimes embellished by a hyphen, too. The form *jiu-jitsu* — in which the hyphen only refers to the fact that the word was originally written with two Chinese characters — has also become a loanword in German (also spelt *Dschiu-Dschitsu*) and in French. On the other hand, the spelling of the Japanese word *jūdō* is *judo* in all three languages. (Note that the horizontal stroke standing for vowel length in the Romanised rendering is often omitted.) According to the orthographical rules of the syllabic *kana* script of the time — that continued to be in use until 1946 — *jū* was written with two syllabic characters, as *ji* + *u*. In three editions of James Curtis Hepburn’s excellent and highly popular Japanese–English dictionary, this word was spelt in three different manners: *jū-jutsz* (1st edition, 1867), *jū-jutsu* (2nd edition, 1872), and *jūjutsu* (3rd edition, 1886). In the Meiji period, another Romanisation in which the syllable *jū* was written as *jiu*, was also used. As far as *jutsu* is concerned, the phenomenon that *ju* is often pronounced as *ji* can still be observed in the Tokio dialect. Adding all that up (*jiu/ju* + *jutsu/jitsu*), we get the four spellings of the word *jūjutsu* mentioned above, less the hyphenated versions. It can be safely said that the spelling *jujitsu* that is the most frequently encountered version in present-day English can be attributed to the form that occurs in the Tokio dialect. The word *jūdō* became widely known abroad a couple of decades later than *jū-jutsu*; it was especially after the outbreak of the Russian–Japanese war that serious interest began to be taken in it. The two words practically meant the same thing in those days. It was not only in English but also in German and French, etc. that the spread of the form *jiu-jitsu* was largely due to H. Irving Hancock’s books whose titles included this particular spelling. Similarly, Hungarian

adopted the form *dzsiu-dzsicu*. Hungary played a pioneering role in the early history of the spread of the word *jūdō* in Europe, given that in 1906 Kichisaburō Sasaki taught a four-month course there at the initiative of Miklós Szemere, and in the next year his book entitled “Djudo” was published in Hungarian. That was probably the first book ever written in a language other than Japanese with the word *jūdō*, rather than *jūjutsu*, in its title.

TORU SENGA